

Selim III. ve Mustafa IV. devirlerine dâir
GEORG OĞULUKYAN'IN RUZNÂMESİ

Hrand D. Andreasyan

Türk tarihine doğrudan doğruya kaynak teşkil eden veya dolayısıyla tarihimizle ilgili fakat meçhul kalmış olan ermenice eserleri, hususî araştırmalarla ve tesadüfen peyderpey meydana çıkarılmaktadır. Bu gibi yazıların, uzak ve yakın devirlere ait Türk tarihinin muhtelif cephelerden aydınlatılması bakımından ne dereceye kadar faydalı olduğu malûmdur.

Ortaya çıkarılan ermenice kaynaklar, ayrı eserler halinde oldukları gibi, kısmen de, dinî ve sair çeşitli mevzuları ihtiva eden yazmalara, müstensihler tarafından kendi yaşadıkları senelere ait olaylar hakkında yapılan kısa veya uzun ilâveler (kolofonlar) dır. Tarihi kaynak olarak önemli saydığımız bu kolofonların bir kısmı manastır, umumî kütüphane ve müzelerin yazmalar kataloglarında, Erivan kütüphanesindeki binlerce yazmadan toplanmış olarak da ayrı eserler halinde neşredilmiştir¹. Bununla beraber, halen meçhul eserlerin ve bizce bilinmiyen kolofon kayıtlarının ortaya çıkarılması için ciddi araştırmalara ihtiyaç olduğu şüphesizdir.

Bu maksatla Venedik'te San Lazaro adasındaki Mekhitarist Manastırı arşivinde yaptığım araştırmalarda, karışık birçok mevzuları ihtiva eden yazmalar arasında, bilhassa Osmanlı tarihiyle ilgili, bilinmiyen bâzı kaynaklar buldum. XVII. ve XVIII. asırlarda yazılmış ve o devirlerde vukubulan hadiseleri anlatan bu yazma-

¹ L. S. Haçikian, *XV. asra aid ermeni yazma kolofonları mecmuası* (ermenice) 1401-1480, cilt I ve II, Erivan 1955, 1958. V. A. Hagoçian, *Ufak kronolojiler*, c. I ve II, Erivan, 1936.

lardan beş tanesinin mikrofilmni, muhterem manastır rahiplerinin ve hususiyile çalışmalarında bana yaptığı kıymetli yardımlardan dolayı minnettar kaldığım arşiv direktörü P. K. Çerakian'ın himmetiyle çıkartarak Fakültemize tevdi etmiş bulunuyorum. Sözü geçen bu beş yazma, Eremya Çelebi'nin *Vekayinâme*'si, aynı müellifin *İkinci Viyana Muhasarası*, devrin anonim ve malûm yazarlarının kalemlerinden çıkmış olan *Edirne Vakası*², 1722-1736 *Türk-İran harbi*, ve bu makalemizin esas mevzuu olan eserdir.

Tanıtmaya çalışacağım eser, makalemizin başlığından anlaşılacağı gibi, Osmanlı devletinde ıslahat ve garblılaştırma hususunda yapılan ilk ciddi teşebbüsleri kan içinde boğmağa kalkışan ve büyük tahribata sebep olan gerici unsurların faaliyetini şahit sıfatıyla hikâye eden bir ruznâmedir. 1806-1810 senelerinde cereyan eden vakaları anlatan bu *Ruznâme*'nin müellifi Georg Oğulkyan, Düzoğlularının maiyetinde Darphanede memur olduğundan, saray çevresine yakınlığı sayesinde saray ve hükümet işlerine vukuf peyda etmiş ve ileri gelen şahsiyetleri kısmen tanımıştır. Bu eserinde, çoğunu şahsen müşahede ettiği olayları ve aynı zamanda bu olaylar hakkındaki rivayet ve mütaleaları günü gününe kaydetmiştir. Eserin yazılış tarzından, orada ileri sürülen mütalealardan ve metne türkçe olarak ilâve edilen manzum methiye ve mersiyelerden anlaşılacağı üzere, müellif zamanın münevverlerinden idi. Ermeniceden daha çok türkçeye vakıf olduğu görülen müellif, zamanın türkçe ifadeleriyle dolu ermeni konuşma dili ile vazdığı 167 sahifeden ibaret eserinin başlangıcında, mensub olduğu cemaatı yükseltebilmek için, tahsilin ehemmiyetini anlatan kısa bir mukaddime yazmış ve sonra asıl mevzuuna girmiştir.

Üç kısma ayrılan eserde, önce İngiliz donanmasının 1806 senesinde Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul önünde görünmesi ve fransız sefiri General Sebastiani'nin teşviki ile alınan müdafaa tertibatı neticesinde, sessizce çekilip gitmesi hikâye ediliyor. Padişah'ı ve devlet ricalini düşüncelere sevk eden bu vaka neticesinde, Çanakkale'den tahkimat noksanlığı yüzünden ingilizlerin

² Bu yazmanın tarafımdan yapılmış tam tercümesi için bk. *Tarih Dergisi*, c. XI, sayı 15, 1930.

kolayca geçmiş oldukları, devletin askerî teşkilâtının tam bozukluğu ve Nizâm-ı cedid'in ne derece isabetli bir tedbir olduğu teslim edilerek aynı teşkilâtın bütün müdafaa hatlarına teşmilini kararlaştırılmıştı.

Bu kararın icrası için Boğaziçi kalelerini Nizâm-ı cedid'e, müellifin kullandığı tabirle, «şahane askerler» e tevdi etmek veya oradaki askerleri de aynı nizama göre teşkilâtlandırmak üzere yapılan teşebbüsü müteakıp patlak veren isyanın safhaları, belli ve gizli elebaşları ile birlikte günü gününe ve teferruatlı olarak kaydedilmiştir.

Gürcü, boşnak ve çoğu da Karadeniz sâhili ahalisinden ibaret olan kale yamaklarını yeni nizama razı etmek ve onları da teşkilâta sokmak için yanlarına giden Macar-kalesi subayı Haseki Halil Ağa'nın ve sonra da Boğaz muhafızı Mahmud Efendi'nin 13 mayıs günü katledilmeleri ile isyanın başladığı, asilerin, başlarında oduncu Süleyman, Bekir, Ali, İbiş, Memiş ve Kabakçı Mustafa olduğu halde şehre yürüyüşleri, gittikçe çoğalmaları ve Etmeydan'ında karargâh kurmaları, şehirde çıkan kargaşalık ve dehşet, padişahın, devlet ricali ve ülema ile yaptığı müzakere ve aralarındaki ihtilâflar v. s. anlatıldıktan sonra, harekâtın devamını uzun uzadıya hikâye eden eserde zikre şayan gördüğümüz başlıca vakalar sırasıyla şunlardır:

Asiler, Etmeydanı'nda yanlarına giden şeyhülislâm ve ülemaya, yapılan haksızlıklara dair şikâyetlerini anlatarak, kellelerini istedikleri şu kimselerin adlarını şeyhülislâma bizzat yazdırırlar: Kaymakam Köse Musa Paşa, Kethüda İbrahim, Hacı İbrahim Efendi, Valide kethüdası Yusuf Ağa, Çelebi Efendi diye anılan Köse Kâhya, Kethüda Memiş Efendi, Nizâm-ı cedid defterdarı Ahmed Bey, Reis efendi, Sâfi efendi, Darphâne-emini Bekir Efendi, Gümrükcü ağa Hasaniko, Morali Efendi, Aziz Efendi, Şakir Ahmed Efendi, sabık şeyhülislâm Salih-zâde Efendi, Emin Paşa-zâde Emin Bey, Kapan nâibi Abdülârif Efendi, mabeyinci Ahmed Bey, sır-kâtibi Ahmed Efendi ve Bostancı-başı Şakir Bey. Bunlardan bir kısmı sarayda idam edilmişler; kaçan ve gizlenenler de yakalanarak asilerin tarafından feci surette öldürülmüşlerdir.

Müellif bu arada asilerin, Şabcı Musi, Çelebi Todoraki, Nizam ustası, Ekmekçi Artin ve Düzoğlu Ohannes Çelebi'nin de

idamlarını talep ettiklerini, fakat içlerinden bazı kimselerin bu reâyânın günâhsız olduklarını ve ancak ricalin köleleri sıfatıyla iş gördüklerini ileri sürerek arkadaşlarını bundan sarf-ı nazar ettirdiklerini, Düzöğlü'nu kurtaran adamın, bilâhère, "ben kendisini hiç tanımiyorum, nasıl bir adam olduğunu görmeğe geldim" diyerek Darphaneye geldiğini ve vakayı bizzat anlattığını da kaydetmektedir.

Padişah, düşmanlarını yatıştırmak ümidiyle, asilerin isteğini yerine getirmek üzere kaymakama emir vermişti; fakat "beyhude, zira asıl düşman, paşanın kendisi olup, zahiren, kendisini öldürecekler diye korkar gibi yapıyor; aslında ise, gizlice onların başı idi".

Nihayet sarayın etrafını alan asilerin hareketinin kendi şahsına karşı olduğunu anlıyan padişah 17 mayıs cuma günü tahttan feragete karar vererek, "tahtınıza buyurun" diye Sultan Mustafa'ya haber gönderdi.

Aynı gün tahta çıkarılan Sultan Mustafa, cuma namazını kılmak üzere, alayla Bâb-ı Hümayun'dan çıktığı vakit, asilerin "cehennemî kalabalığını görünce, ömründe böyle canavar suratlı insanlar görmemiş ve kendisi de nazik, korkak ve aynı zamanda kafesten çıkmış bir güvercin gibi güzel bir çocuk" olduğu için ürkmüş, benzi atmıştı. Muhafız askerler ise ellerinde bayraklar ve sırtlarında tüfenkler olduğu hâlde, iki tarafından yürüyerek "maşallah, ne de güzel padişahımız vardır" diye bağırıyorlardı.

Ruznâme'nin "Sultan Mustafa IV. zamanındaki vakalar"ı ihtiva eden ikinci kısımda, müellif, padişahı tahtından indirmek kadar büyük ve muvaffakiyetli bir isyanın alelâde kale yamaklarının işi olmayıp, başlarında kendilerini gizlice tahrik eden, teşkilatlandıran ve onlara cesaret veren büyüklerin bulunması lâzım geldiğini ve şimdi meydana çıkan bu ele başların şeyhülislâm Ataullah Mehmed Efendi, kaymakam Yenişehirli Köse Musa Paşa, sekban başı, bazı ülema olduklarını; Yirmibeşlerin orta mütevellisi Trabzonlu Hacı Mustafa'nın, Ellialtıların orta çardak başyasakcısı Gürcü Hasan Ağa'nın ve Giresun'lu meşhur Kabakçı Mustafa'nın da bu işe alet olarak seçilmiş bulduklarını söylemektedir.

Asiler vaziyete tamamen hâkim olduktan sonra, asayiş zahiren düzelmiş ise de, memleket idarî bakımdan perişan bir hale gelmiş, iktisadî sıkıntı had dereceye varmış ve fakir halk

açlıktan kırılmak tehlikesine düşmüştür. Diğer taraftan da hükümetin başında bulunanlar ile zorba dayılar arasında mücadele baş göstermiş, kaymakam Musa Paşa'ya karşı nümayişler yapılmış, yerine çavuşbaşı Şehsuvaroğlu getirilmiş, fakat iktidarsızlığından dolayı azledilmiş ve padişah, intizamı yerine getirmek üzere, idareyi, tekrar, "ne derece merhametsiz ve kurnaz bir adam olduğunu bildiği" Musa Paşa'nın eline vermiştir.

Devlet nüfuzunu korumak için, Sekbanbaşı, şiddetli tedbirlere baş vurarak, pervasızca cinayetler işleyen kale zorbalarını tenkil etmeğe başlayıp ve bazılarını öldürerek cesetlerini denize attırdığı gibi elebaşlarından Bakırcı'yı da sürgün ettirdi. Fakat bu tedbir kat'i bir netice vermemiştir, zira "kaymakam, ülema ve mabeyinci ağalar varken asiler daima yüz buluyorlardı". Bundan cesaretlenen dayılar, Sultan Selim zamanında Rusya'ya kaçmış olan Tayyar Paşa'nın ve Nizâm-ı cedid'e muhalif olan Hakkı ve İsmail Paşaların iş başına getirilmelerini istediler. Hükümetin, "bir yolunu bularak" geri getirdiği Tayyar Paşa, 7 Ekim pazar günü, kale yamaklarının ve yeniçerilerin sevinci içinde, küçük bir rus gemisiyle İstanbul'a vasil olup 7 aralıkta da Musa Paşa'nın yerine geçirilirse de, kendisine bağlanan ümitleri gerçekleştirmek şöyle dursun, gücünü, daha ziyade, Nizâm-ı cedid taraftarı olan eski düşmanları ve bu meyanda Çapanoğlu, Kör Yusuf Paşa ve Kara Osmanoğlu'ndan öc almâğa kullanmıştı.

Nihayet, şeyhülislâmın muhalefeti yüzünden, "zahiren müslüman fakat içden bir moskof olup memleketi rusların hâkimiyeti altına sokmak" gayesini beslemekle itham edilen Tayyar Paşa da 3 martta azl edilip Rumeli'ye gönderilmiş, ihtiyar, âciz bir adam olan Hacı Mustafa Paşa zorla onun yerine getirilmişti.

Bu vaziyet içinde, esasen asayişten eser kalmayan şehirde pahalılık ve açlık o dereceye varmıştı ki 1 mayıs 1808 cuma günü, Türk kadınları kalabalık gruplar halinde ve ellerinde sırıklarla, İstanbul Efendisi'nin konağını basıp ve yemek sahanlarını açarak: "Papaz herif! sen böyle *seyrekler* taam eyle; biz ise açlıktan ölelim ve bir ciğeri yirmi beş paraya alalım" diyerek üzerine yürüyünce, Efendi, sofrayı bırakıp, hareme kaçmakla kadınların elinden kurtuldu. Bununla iktifa etmeyen kadınlar, Bayezid camiine selâmlığa gitmekte olan padişahın yolunu keserek arzuhal

vermiş ve uclarında mum ve ciğer takılmış olan sıırıkları göstererek: "Efendimiz, uyan ve bizi düşün; pahalılığa dayanamıyoruz; aç kaldık" diye bağırmışlardı. Kadınlar daha birçok ileri geri sözler söylemişlerse de ne çare; zira "şaşkın ve uyusuk bir halde olan padişahın elinden bir şey gelmiyordu".

Ruznâme'de, Alemdar Mustafa Paşa'nın sahneye çıkışı Kabakçı Mustafa'nın öldürülmesi hadisesinin hikâyesiyle başlamaktadır. 1 temmuzda, salıyı çarşambaya bağlayan gece, Alemdar Paşa'nın askerlerinden üç yüz kişilik bir süvari müfrezesi, başlarında Vize ayanı Hacı Ali Ağa olduğu halde Rumeli-Feneri'ne gelir ve eserde teferruatla hikâye edilen arama-taramadan sonra, komşu bir eve kaçmış olan Kabakçı'yı tutarak başını keser ve rivayete göre, ordularına gönderdi. Vak'ayı haber alan kale dayıları, keyfiyeti Hacı Ali'ye sorunca, kendilerine, "padişah emridir" cevabı verildi. Bunun üzerine şeyhülislâma müracaat eden dayılar, hükümetin bundan haberdar olmadığını anlayınca, yapılan teşvik üzerine karşı koymağa başladılar. Pazar gününe kadar devam eden şiddetli çarpışmalardan ve kale yamaklarından üçyüz kişi telef olduktan sonra Rumeli askerleri Bahçeköy'e gittiler.

Bu beklenmedik hadiseyi müteakip 4 temmuzda, üç gün evvel Edirne'den gizlice hareket etmiş olan Alemdar Mustafa Paşa'yı davet etmek üzere Haznedar vekili Küçük Nezir Ağa, paşanın yanına gönderildi. 6 temmuz pazartesi günü saat 4'de yeniçeri ordusu şehre girdi; salı günü kayıkla Eyüb'e geçen padişah, sancağı selâmlamak üzere, Davudpaşa yolu ile Haznedar çiftliğine giderek orada Alemdar Paşa ile Çarhacı Ali Paşa, Behram Paşa ve sadrazam Çelebi Ağa Mustafa Paşa arasında cereyan eden müzakerelere riyâset etti. Padişahın avdetinden sonra, sancak alayı Edirnekapısından şehre girdiğinde, ordu da Çırpıcı-çayır'ında tevakkuf etti. Yeniçeri ağası, aynı gece, yattığı yerde ölmüştü.

9 temmuz perşembe, sadrazam huzura kabul edildi. Şeyhülislâm azl edilerek yerine Arap-zâde getirildi. Bu esnada Alemdar Mustafa Paşa, üçyüz tüfenkli askerle Bab-ı âli'ye geldi; sadrazam ve yeni şeyhülislâm ile görüştüktan sonra, saat 7'de, kapı kethüdasının konağına gidip, oradan da saat 9'da ordusuna avdet etti. Padişah, Alemdar Paşa'nın alayını Alayköşkü'nden temaşa etmişti.

Ertesi cuma günü yeniçeri ağası, sadrazamın emri üzerine, kale

askerlerinin orta odacıbaşılarını çağırıp, bütün asilerin kaleleri terk ederek kendi yerlerine dağılmalarına dair şiddetli emirler verdi. Âsiler de bu vaziyette bir şey yapamıyacıklarını anlıyarak "şimdilik" dağılıp gittiler.

Padişah 11 temmuz cumartesi günü, sadrazam kapısına gönderdiği hatt-ı şerifle Alemdar Mustafa Paşa'yı devletin başına "murahtas ve serasker" tayin ettiğini, Edirnekapısı'ndan Tuna nehrine kadar olan yerlerin onun emrinde olduğunu, sadrazam ile bütün vüzera ve ülemanın da onun sözünden çıkmamalarını ve düşmana karşı yapılan harbi onun idare edeceğini emir ve tebliğ eylemiştir.

Ruznâme'nin en uzun kısmı olan üçüncü bölümde, Alemdar Paşa'nın vaziyete hâkim olduktan sonraki faaliyeti birer birer anlatılmaktadır. Üzerinde ehemmiyetle durulmuş olan vakalardan Selim III.' in öldürülmesi, hükümet ve saray erkânının temizlenmesi, yeni tayinler, en ufak teferruatına kadar, hikâye edilmektedir.

Alemdar Paşa'nın Sekban-ı cedid adı altında Nizâm-ı cedid'i ihya edişi, vakanın ehemmiyetini idrak etmiş müellif tarafından lâyiki vechile kayd edilmiştir. Sekban, topçu ve kalyoncu olmak üzere yalnız üç ocaktan ibaret olan yeni teşkilâta Kadı (Abdürrahman) Paşa, Nizam-ı âlişan murahtas seraskeri; Behic Emin Efendi, Nizam-ı âlem defterdarı; macar mühtedisi Süleyman Ağa, Nizam-ı âlem sekban ağası; Arnavud Bekir Ağa da Nizâm-ı âlem kethüdası tayin edilmişlerdir.

Yeniçeri ocaklarının tam tasfiyesi için, ulûfe kâğıtlarının alış verişinin yasak edilmesi ve esâminin karşılığının yarısını vermek suretiyle hükümet tarafından geri alınmasına dair verilen emir, sarraflıkla geçinen bir kısım gayrimüslimleri düşündürdüğü gibi, bilhassa, yekünü bilinmeyen ve fiili hizmette bulunmadıkları halde yeniçeri namı ile ulûfe alan sayısız insanı çok sarsmıştı. Bundan başka Ramazan sonuna kadar yeni nizama dahil olmayan yeniçerilerin kendi memleketlerine dönmeğe mecbur olmalarına dair verilen karar, yenilik istemiyen unsurların gizlice birleşmeleri ve acilen mukabil harekette bulunmalarını intac etmişti. *Ruznâme*'de, bu noktalar etraflıca anlatıldıktan sonra ocaklıların, Alemdar Paşa'yı ortadan kaldırmak için harekete geçtikleri, Kadir gecesinde Unkapanı'nda çıkardıkları büyük bir yangınla işe başladıkları yeniçeri ağasını öldürerek Bâb-ı âli'yi bastıkları, orada vukubulan

şiddetli çarpışmalar ve nihayet, konağın berhava olması ve Alem-
dar Paşa'nın ölümü bütün teferruatı ile hikâye edilmiştir.

Bundan sonra şehrin muhtelif yerlerinde vukubulan hücum
ve çarpışmalar, yeniçerilerin yaptıkları soygunculuk, talan ve
sarkıntılık gibi rezilâne harâketler ve nihayet onların cepheye
sevki ile asâyişin temin edildiği anlatılmaktadır.

1807 şubatından 1819 haziranın nihayetine kadar öldürülen ve
hükûmet ve padişah emriyle idâm edilen şahıs adlarının krono-
lojik bir listesi ile nihayet bulan eserde, teşhir edilen kellelerin
yanındaki yazıların ve bazı hatt-ı şeriflerin türkçe suretleri de
derc edilmiştir.

Yaptığımız bu kısa hülâsadan da görüldüğü veçhile, *Ruznâme*,
tarihen esasen malûm olan birçok olayları teyid etmek, tered-
dütlü noktaları ve meçhul kalmış isim ve olayları aydınlatmak
hususunda dikkate şayan bir vesika teşkil etmektedir.